

УДК 008:323.15(476)«1920»

І. У. Каляда, кандыдат гістарычных навук, дацэнт (БДТУ)

РАЗВІЦЦЁ КУЛЬТУРЫ НАЦЫЯНАЛЬНЫХ МЕНШАСЦЯЎ У БССР У 1920-Х ГГ.

У публікацыі разглядаецца праблема развіцця культуры нацыянальных меншасцяў, якія жылі на тэрыторыі Беларусі ў 1920-я гг. Гэта пытанне было часткай палітыкі беларусізацыі, што праводзілася ў тых гады, і ўключала наступныя накірункі: стварэнне сістэмы тэрытарыяльнай аўтаноміі; адкрыццё школ і класаў з роднай для гэтых меншасцяў мовай навучання; рашэнне праблемы падрыхтоўкі кадраў вышэйшай кваліфікацыі; выданне газет і часопісаў на мовах нацменшасцяў; развіццё нацыянальнага тэатральнага мастацтва.

The article dedicated to the problem of developing cultural background of national minorities in Belarus in 1920s. That was the main point of the belarusisation policy of those days and covered the following ideas: creating the territorial autonomy system, opening school and classes in the native for these minorities language, addressing the training of highly qualified personnel, publication of newspapers and magazines in languages of national minorities, the development of a national theater.

Уводзіны. 1920-я гг. у гісторыі нашай краіны вядомыя як перыяд адраджэння, росквіту, перш за ўсё, беларускай культуры і мовы. Гэта быў час правядзення беларусізацыі – палітыкі нацыянальна-дзяржаўнага і нацыянальна-культурнага будаўніцтва. Афіцыйны статус дзяржаўнай палітыкі беларусізацыя атрымала з прыняццем на II сесіі ЦВК БССР (ліпень 1924 г.) пастановы «Аб практычных мерапрыемствах па правядзенні нацыянальнай палітыкі» і рэзалюцыі пленума ЦК КП(б)Б (ліпень 1924 г.) «Аб праграме работ па правядзенні нацыянальнай палітыкі партыі ў Беларусі». Згодна з гэтымі пастановамі, раўнапраўнымі на тэрыторыі Беларусі абвешчаліся беларуская, руская, яўрэйская і польская мовы. Да гэтага часу на Беларусі ўжывалася пераважна руская мова, беларуская ж выконвала мізэрны аб'ём сацыяльных функцый, нягледзячы на тое, што карэннае насельніцтва складала 80%. Для ўжывання яўрэйскай і польскай моў таксама не знаходзілася месца ў грамадскім жыцці, хаця на іх носбітаў падаў значны працэнт у агульным складзе насельніцтва Беларусі. Вызначаныя ў пастановах меры па беларусізацыі адкрывалі шырокія магчымасці для ажыццяўлення ідэй беларускага адраджэння, адначасова даволі поўна ўлічвалі асаблівасці ўмоў на Беларусі: нацыянальны і сацыяльны склад насельніцтва, нізкі ўзровень эканамічнага развіцця краіны і інш.

Асноўная частка. Пры распрацоўцы і ажыццяўленні беларусізацыі неабходна было ўлічваць і шматнацыянальны склад насельніцтва Беларусі, яго своеасаблівае рассяленне па тэрыторыі рэспублікі. Па перапісе 1926 г. пасля другога ўзбуйнення БССР доля беларусаў у агульным складзе насельніцтва адпавядала 80,6% (1922 г. – 74,8%), яўрэяў – 8,2, рускіх – 7,7, палякаў – 2, украінцаў – 0,7, латышоў – 0,3, літоўцаў, немцаў, татараў – па 0,1, усіх іншых – 0,2% [1, с. 60]. Як бачна, яўрэі, рускія, палякі

з'яўляліся найбольш вялікімі нацыянальнымі меншасцямі. Беларусы, галоўным чынам, пражывалі ў вёсках, яўрэі, у сілу існаваўшай пры царызме рысы аседласці, канцэнтраваліся ў мястэчках і гарадах, складаючы часам да 40–60% колькасці іх жыхароў. У гарадах большай часткай пражывалі і рускія, хаця нямала іх было і ў сёлах. Астатнія нацыянальныя меншасці жылі як у гарадах, так і ў вёсках, утвараючы нярэдка даволі кампактныя групы. Такое рассяленне стварала свайго роду нацыянальны разрыў паміж горадам і вёскай, а таксама ўносіла спецыфіку ў моўнае становішча – рускамоўны горад і беларускамоўная вёска.

Інтэрэсы нацыянальных меншасцяў, якія жылі на тэрыторыі Беларусі, не засталіся без увагі, што стала характэрнай рысай беларусізацыі. Адносіны да іх мовы і культуры былі аналагічнымі адносінам да беларускай мовы і культуры. Іх развіццё падтрымлівалася, забяспечвалася матэрыяльна і арганізацыйна. І, дзякуючы гэтаму, некарэннае насельніцтва ў аснове сваёй правільна ставілася да беларусізацыі. З боку прадстаўнікоў некарэннай нацыянальнасці не назіралася якіх-небудзь сур'ёзных пярэчанняў, супраціўлення такой палітыцы. Больш таго, беларусізацыя 1920-х гг. дала багата прыкладаў плённай працы прадстаўнікоў рускай, польскай, яўрэйскай, украінскай і іншых нацыянальнасцяў на ніве беларускай культуры.

Адзначым тое, што для гэтых народаў стваралася сістэма так званай экстэрытарыяльнай аўтаноміі, якая прадугледжвала арганізацыю сельскіх і гарадскіх нацыянальных Саветаў там, дзе жыло больш за 500 прадстаўнікоў той ці іншай нацыянальнасці. І калі ў 1924 г. у Беларусі існавала ўсяго 9 нацыянальных Саветаў (7 яўрэйскіх і 2 латышскіх), то ў 1929 г. – 67 (23 яўрэйскіх, 19 польскіх, 16 расійскіх, 5 латышскіх, 2 украінскіх і 2 нямецкіх) [2, с. 32]. Для больш за 10 тыс. прадстаўнікоў гэтых

народаў ствараліся нацыянальныя раёны, на тэрыторыі якіх ажыццяўлялася свая мінікарэнізацыя і мінінацыяналізацыя. Напрыклад, такі раён быў створаны недалёка ад Мінска з цэнтрам у мястэчку Койданава (Польскі нацыянальны раён імя Ф. Дзяржынскага).

Пры арганізацыі нацыянальных Саветаў галоўнай мэтай ставілася пераадоленне міжнацыянальных варожых адносін. Да таго ж дзейнасць нацсаветаў спрыяла гаспадарчаму ўздыму, развіццю кааперацыі, абуджэнню нацыянальнай самасвядомасці, павышэнню культурнага ўзроўню.

Разам з тым, у рабоце Саветаў назіраліся сур'ёзныя недахопы і адмоўныя моманты. У шматлікіх партыйных і савецкіх дакументах, запісках, дасланных у ЦВК БССР, адзначалася, што ў некаторых мясцінах пры арганізацыі нацыянальных Саветаў увасабляліся выключна нацыянальныя прынцыпы без уліку тэрытарыяльных. Былі выпадкі, калі яўрэйскія месцячковыя Саветы абслугоўвалі толькі яўрэйскае насельніцтва, а ўсе астатнія, хто пражываў на тэрыторыі гэтага Савета, вымушаны былі звяртацца ў сельскі савет, размешчаны даволі далёка (напрыклад, так было ў Мазырскай акрузе).

Вядома, такая арганізацыя не садзейнічала ўзаемаразуменню між нацыянальнасцямі, часам прыводзіла да палітычных, сацыяльных супярэчнасцяў і канфліктаў ва ўзаемаадносінах паміж рознымі нацыянальнымі супольнасцямі.

У комплексе распрацаваных мерапрыемстваў па беларусізацыі грамадскага жыцця ў рэспубліцы першачарговае значэнне надавалася сістэме народнай адукацыі. Зыходным прынцыпам нацыянальнай палітыкі ў школьнай справе вызначаўся прынцып забеспячэння правоў і магчымасцяў кожнай нацыянальнасці, якая пражывае на Беларусі, навучання дзяцей на роднай мове адпаведна іх удзельнай вазе ў агульнай колькасці насельніцтва і жаданню бацькоў. Палітыка беларусізацыі з яе прыярытэтам беларускай мовы і культуры, разам з тым, ніколі не несла ў сабе пагардлівых адносін да моў і культур іншых народаў. Наадварот, адносіны да іх былі аналагічныя адносінам да беларускай мовы і беларускай культуры. Побач з беларускімі адчыняліся школы і класы з роднай мовай выкладання для прадстаўнікоў нацыянальных меншасцяў: рускай, яўрэйскай, польскай, украінскай і інш.

Да рэвалюцыі, як вядома, русіфікатарская палітыка не давала магчымасці развівацца мовам нацыянальных меншасцяў. На Беларусі амаль не было дзяржаўных яўрэйскіх школ, забаранялася навучанне ў школах на польскай мове.

Падчас правядзення беларусізацыі ў яўрэйскага і польскага насельніцтва з'явілася магчымасць карыстацца роднай мовай у школах і дзяржаўных установах. Хутка развівалася сетка яўрэйскіх школ. Калі ў 1924/25 навучальным годзе ў БССР дзейнічала 87 пачатковых і 42 сямігадовыя яўрэйскія школы з ахопам да 19 тыс. вучняў, то ўжо ў 1926/27 навучальным годзе колькасць пачатковых школ павялічылася да 132–147, а сямігадовых – да 50–53, што складала адпаведна 3% і 18% ад агульнай колькасці такіх школ у рэспубліцы. Агульная колькасць вучняў – больш за 24 тыс. чалавек [3, с. 254]. Адкрыццё школ садзейнічала павелічэнню ахопу навучаннем дзяцей яўрэйскай нацыянальнасці.

Работа па арганізацыі польскіх школ праходзіла больш складана ў сувязі з распыленасцю пражывання польскага насельніцтва. Тут ствараліся аднакамплектныя школы. Але мелі месца выпадкі, калі яны адчыняліся сярод беларусаў-католікаў, якія не заўсёды жадалі вывучаць польскую мову.

У выніку абмеркавання пытання пра школьнае будаўніцтва сярод гэтай катэгорыі насельніцтва ў жніўні 1925 г. было прынята рашэнне пра паступовы перавод школ, якія абслугоўвалі беларусаў-католікаў, на беларускую мову, пры гэтым меркавалася пакінуць польскую мову як абавязковы прадмет навучання. Калі ў 1925/26 навучальным годзе ў БССР налічвалася 98 польскіх школ, то ў 1926/27 – 138. Акрамя польскіх, меліся беларускія школы з выкладаннем польскай мовы.

У 1925/26 навучальным годзе адчыніліся першыя дзве літоўскія школы ў Полацкай акрузе. У 1927 г. іх было 10.

Наогул, у 1927 г. выкладанне ў школах Беларусі вялося на 8 нацыянальных мовах.

Працэнт нацыянальных школ адпавядаў колькасці насельніцтва асобнай нацыянальнасці, за выключэннем яўрэйскіх і часткова рускіх (4-гадовых) школ. Неадпаведнасць у адносінах школ на яўрэйскай мове тлумачылася, галоўным чынам, імкненнем яўрэйскага насельніцтва пасылаць сваіх дзяцей у беларускія і рускія школы; у адносінах рускіх школ – тым, што 4-гадовыя школы знаходзіліся ў сельскай мясцовасці. Рускае гарадское насельніцтва абслугоўвалася 7-гадовымі працоўнымі школамі на рускай мове ў аднолькавай меры з іншымі нацыянальнасцямі.

У грамадстве у цэлым, як ужо адзначалася, былі даволі прыхільныя адносіны да таго, што адбывалася. Але выказваліся думкі пра тое, што, напрыклад, рускія школы на Беларусі, наогул, непатрэбны, таму што «не хапае ні патрэбных кніг і навуковых прылад, ні належных

настаўнікаў», а калі на Беларусі і павінна існаваць рабоча-сялянская школа, то гэта «мога быць школа пераважна беларуская і толькі за нязначным выключэннем – яўрэйская ці польская, але ніяк не расійская...» [4, с. 94].

У асобных выпадках назіраўся рэзкі кантраст паміж памяшканнямі і абсталяваннем, напрыклад, яўрэйскай і беларускай школы ў адной мясцовасці. Гэта прыводзіла да таго, што яўрэйская школа дадзенай мясцовасці разглядалася як школа другога гатунку і спрыяла пераходу вучняў з гэтай школы ў беларускія ці рускія. Зразумела, што падобныя парадоксы выклікалі незадаволенасць часткі рускамоўнага насельніцтва, прадстаўнікоў іншых нацыянальнасцяў.

Станаўленне сеткі адукацыі нацыянальных меншасцяў патрабавала хуткай падрыхтоўкі адпаведных педагогічных кадраў. А праблема адукаваных кадраў была адной з самых вострых. Першы нацыянальны яўрэйскі педтэхнікум быў адкрыты ўжо ў 1921 г. У 1926/27 навучальным годзе працавала 3 такіх тэхнікумы – у Мінску, Віцебску і Гомелі (493 навучэнцы). Акрамя таго, у 1926 г. у Мінску пачалі працаваць двухгадовыя яўрэйскія педкурсы, разлічаныя на 50 слухачоў.

Для падрыхтоўкі настаўнікаў польскіх школ у 1923 г. у Мінску адкрыўся польскі педагогічны тэхнікум, у якім дзейнічала завочнае аддзяленне. Аднак ён забяспечваў школы настаўнікамі толькі на 35–40%, таму ў 1926 г. пры ім пачалі працаваць двухгадовыя курсы, слухачамі якіх з'яўляліся 42 чалавекі. Акрамя таго, з сакавіка 1928 г. Наркамат асветы БССР стаў пасылаць жадаючых на аднагадовыя курсы па падрыхтоўцы настаўнікаў для польскіх школ, якія дзейнічалі ў Кіеве. Таксама ў Кіеве пры польскім тэхнікуме праводзіўся аднагадовы педагогічны семінар, пасля заканчэння якога слухачы атрымлівалі кваліфікацыю выкладчыка адпаведных дысцыплін у польскіх школах.

Улічваючы невялікую колькасць латышскіх і літоўскіх школ, было немэтазгодным адчыняць педагогічныя тэхнікумы па вывучэнні гэтых моў. Для падрыхтоўкі латышскіх настаўнікаў Наркамасветы штогод пасылаў у Ленінградскі латышскі педтэхнікум па 10 стыпендыятаў.

З мэтай падрыхтоўкі кадраў вышэйшай кваліфікацыі ў 1924 г. пры яўрэйскім аддзяленні педагогічнага факультэта БДУ стала працаваць школа, дзе студэнты маглі праходзіць педагогічную практыку, а ў 1926 г. была адчынена яўрэйская секцыя для падрыхтоўкі студэнтаў, паступаючых на яўрэйскае аддзяленне педфака. Трэба зазначыць, што дзейнасць яўрэйскага аддзялення з кожным годам набывала сталасць, больш грунтоўнымі станавіліся вучэбныя праграмы, павышаўся ўзровень выкладан-

ня. Так, быў распрацаваны і чытаўся шэраг пэдагагічных курсаў, асабліва па яўрэйскай гісторыі і філалогіі («Гісторыя яўрэйскай Літвы, Украіны і Беларусі», «Гісторыя яўрэйскай адукацыі» і інш.). На вывучэнне роднай мовы адводзілася 4–6 гадзін у тыдзень.

Пры педфаку БДУ працавала таксама і польская секцыя, дзе была створана кафедра польскай мовы.

У 1920-я гг. вялікую ролю ў навукова-культурным жыцці Беларусі адыграў Інстытут беларускай культуры, у складзе якога працавалі 4 нацыянальныя аддзелы: яўрэйскі, польскі, літоўскі і латышскі, – што вялі навуковыя даследаванні мовы, гісторыі, этнаграфіі, культуры асобных нацыянальнасцяў. У 1929 г. на базе Інбелкульты была ўтворана Акадэмія навук БССР, пры якой для распрацоўкі навуковых і культурных праблем, звязаных з асаблівасцямі тых ці іншых нацыянальнасцяў, былі арганізаваны яўрэйская, польская і латышская секцыі. Напрыклад, яўрэйская секцыя мела ў сваім складзе лінгвістычную, літаратурную, сацыяльна-эканамічную і фальклорную камісіі, якія распрацоўвалі пытанні па гісторыі яўрэйскай у Беларусі і Літве, па гісторыі каланізацыі, рэкруччыне і інш.

Яшчэ адной складанай праблемай было забеспячэнне неабходнай літаратурай, падручнікамі, выданне часопісаў, што было звязана з надзвычайнай адсталасцю друкарскай тэхнікі (у 1929 г. у друкарнях Белдзяржвыдавецтва 80% усіх працэсаў ажыццяўлялася ручным спосабам). Але ж і гэта праблема рашалася. І калі ў 1924–1925 гг. Белдзяржвыдавецтва выдавала кнігі на 4-х мовах: беларускай, рускай, яўрэйскай і польскай, – то ў 1927–1928 гг. – ужо на 6-ці (яшчэ літоўскай і латышскай). Акрамя таго, падручнікі для літоўскіх школ выпісваліся з Літвы, літаратура на латышскай мове друкавалася ў Маскве, у латышскім выдавецтве «Праметэй». На Беларусі працавала польскае выдавецтва «Культура», да таго ж польская літаратура набывалася яшчэ і ў Польшчы (калі ў 1924/25 г. яе было куплена на 741 руб., то ўжо ў 1925/26 – на 2341 руб.) [5, с. 347].

Шырокая праца вялася па вывучэнні попыту на кнігі, для чаго ў кожнай акрузе вылучаліся спецыяльныя лаўкі, а ў Мінску пры Цэнтральным доме селяніна быў арганізаваны спецыяльны кіёск. Вялікая ўвага надавалася распаўсюджванню літаратуры, асабліва на вёсцы. Прасоўванне кнігі лічылася не толькі вялікай культурнай справай, але і важнай палітычнай працай, што дапамагала правядзенню нацыянальнай палітыкі. Таму ўсім агентам аддзялення «Кніга – вёсцы» рэкамендавалася ўважліва прыслухоўвацца да запатрабаванняў чытача,

паведамляць пра тое, якая тэматыка больш цікавіць спажываўца, і г. д.

На вёсцы кнігі прадаваліся праз настаўнікаў і лістаносцаў, якія павінны былі прапаноўваць пакупнікам у першую чаргу беларускую літаратуру. Разам з тым, першачарговай задачай лічылася прасоўванне кніг не толькі на беларускай, але і на іншых нацыянальных мовах народаў БССР. Таму пры Белдзяржвыдавецтве пачалі дзейнічаць рускія аддзелы, дзе прадавалася рускамоўная літаратура, якая завозілася з Расіі. Распаўсюджваннем літаратуры на яўрэйскай мове займалася спецыяльнае аддзяленне «Школа і кніга», якое ў 1927 г. мела 2 магазіны ў Мінску і 8 – у акруговых гарадах. Яно цесна супрацоўнічала з яўрэйскімі культработнікамі, настаўнікамі, школамі. Акрамя таго, яўрэйскія кнігі прадаваліся і праз яўрэйскія аддзелы Белдзяржвыдавецтва, адчыненыя ў перыферычных краях. У 1927 г. на мовах нацыянальных меншасцяў выдаваліся газеты і часопісы: на польскай – газета «Орка», на рускай – «Рабочий», «Заря Запада», «Полесская правда», на яўрэйскай – газета «Акцябр», для моладзі – «Юнгер-Арбайтэр», часопіс «Штэрн», на літоўскай мове – газета «Чырвоны араты». Наогул, у 1928 г. з 17 рэспубліканскіх газет 9 выходзілі на беларускай мове, 4 – на рускай, 2 – на польскай, 1 – на яўрэйскай і 1 – на літоўскай [6, с. 29–30].

У 1929 г. праўленне Цэнтральнага выдавецтва ўзяло на сябе абавязкі выдання літаратуры на мовах нацменшасцяў, што пражывалі на тэрыторыі Беларусі, у сувязі з чым Белдзяржвыдавецтва цалкам вызвалася ад гэтай працы.

У 1923 г. у Мінску была ўтворана яўрэйская літаратурная група «Юнгер Арбайтэр» («Малыя рабочы»), якая працавала ў двух напрамках: навучанне і грамадская праца сярод рабочых і моладзі (праводзілі адкрытыя вечары ў рабочых клубах, вязджалі ў мястэчкі). Былі арганізаваны літаратурныя гурткі ў Мінску, Віцебску, Полацку. У 1928 г. група ўлілася ў Беларускаю асацыяцыю пралетарскіх пісьменнікаў у якасці нацыянальнай секцыі. Акрамя гэтай, асацыяцыя мела рускую, польскую і літоўскую секцыі.

Разам з літаратурай набірала моц і нацыянальнае тэатральнае мастацтва. У 1929 г. на Беларусі працавалі Дзяржаўны яўрэйскі тэатр, Яўрэйскі і Польскі вандроўныя тэатры, шматлікія студыі і самадзейныя тэатральныя калектывы. Цікава адзначыць, што ў плане работы, напрыклад, Яўрэйскага дзяржаўнага тэатра былі такія пункты, як «укараненне яўрэйскай мовы як у размовах, так і ў вывучэнні гісторыі і

літаратуры» і, разам з тым, «вывучэнне гісторыі беларускай культуры і мовы ў першую чаргу сярод акцёраў» [7, с. 78]. Падобная праца вялася і ва ўсіх іншых нацыянальных тэатрах, што сведчыць пра развіццё тэатральнага мастацтва ў 1920-я гг. у агульным рэчышчы беларусізацыі. У гэты перыяд выпрацоўваліся суадносіны класічнага рэпертуару і тагачасных сцэнічных твораў, з улікам папярэдніх тэатральных традыцый закладваліся асновы новых, ішоў пошук удасканалення прафесійнага майстэрства адпаведна задачам стварэння новага грамадства.

Заклучэнне. Такім чынам, пры распрацоўцы і ажыццяўленні беларусізацыі значная ўвага надавалася таму, каб на тэрыторыі Беларусі мелі магчымасць развіваць сваю мову і культуру і прадстаўнікі нацыянальных меншасцяў. Беларусізацыя са сваёй галоўнай мэтай развіцця беларускай мовы і культуры, традыцый беларускага народа ніколі не несла ў сабе пагардлівых адносін да мовы і культуры народаў іншых нацыянальнасцяў. Наадварот, адносіны з імі будаваліся так, каб развівалася не толькі сваё, беларускае, але і тое, што належыла рускай, польскай, яўрэйскай і іншым нацыянальнасцям. Такія кантакты вялі да ўзаемаўзбагачэння культуры гэтых народаў, што было жагданым для кожнага з іх і доўгі час падтрымлівалася як афіцыйнымі ўладамі, так і мастацкай інтэлігенцыяй, шырокімі масамі людзей.

Літаратура

1. Будзін, Ш. А. Нацыянальнае пытанне / Ш. А. Будзін. – Менск: Дзяржаўнае выд-ва Беларусі, 1932. – 392 с.
2. Асноўныя вынікі работы ўрада БССР. Да перавыбараў Саветаў. 1928–1929 г. – Менск: Выд-ва ЦВК і СНК БССР, 1928. – 150 с.
3. Лыч, Л. Гісторыя культуры Беларусі / Л. Лыч, У. Навіцкі. – Мінск: Экаперспектыва, 1997. – 486 с.
4. Харэвіч, А. Школа і палітыка / А. Харэвіч // Польша. – 1924. – № 3. – С. 90–96.
5. Восьмы Усебеларускі з'езд Саветаў. Стэнаграфічная справаздача. – Мінск: Выд-ва ЦВК БССР, 1927. – 486 с.
6. Асноўныя вынікі работы ўрада БССР. Да перавыбараў Саветаў. 1928–1929 г. – Менск: Выд-ва ЦВК і СНК БССР, 1928. – 150 с.
7. Дунец, Х. Яўрэйскае культурнае будаўніцтва ў БССР / Х. Дунец // Маладняк. – 1929. – № 2. – С. 75–81.

Паступіла 13.03.2012